

1. ELŐSZÓ

Ismeretes, hogy a költő, hadvezér és államférfi (horvát bán), gróf Zrínyi Miklós írásaiban, főleg 1650 és 1663 közt létrejött prózai műveiben és fennmaradt 408, jórészt hivatalos levelében jó néhány közmondás és szólás található. A magyar nyelvűek mellett gyakran felbukkannak latin, de olykor például olasz és török adatok is. Előfordul, hogy mondani-valóját több hasonló vagy egymást kiegészítő értelmű (esetleg rokon jelentésű magyar és idegen nyelvű) közmondás vagy szólás egymás utáni idézésével nyomatékosítja. Közülük több – azonos eredetük révén – más európai nyelvekben is megtalálható.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Zrínyi közmondásaira való utalásokat találunk már Erdélyi János 1851-ben megjelent magyar közmondásgyűjteményében (pl. EJ-1995: *Nem hallik eb ugatása mennyországba*). Széchy Károly Zrínyi-monográfiájának 1898-ban megjelent 3. kötetében 9 magyar és egy latin mondást idéz, és azt írja, hogy „érdemes volna a Zrínyi példabeszédeit összegyűjteni ..., ez közmondásaink történetére is néhány érdekes sugarat vetne” (SzK-3.220–222).

Heller Bernát 1919-ben *Népies és folklorisztikus elemek Zrínyi Miklós műveiben* című, az *Ethnographiában* megjelent tanulmányának *Közmondások, példabeszédek, sentenciák* című fejezetében a 20 magyar mellett 4 olasz és 3 török közmondást is idéz (HB-27–29).

A *Magyar irodalom története* című kötet (1964) Zrínyi-tanulmányában Bán Imre kiemeli, hogy a Vitéz hadnagy stílusára jellemző a közmondások sűrű használata, és Zrínyi szívesen fordul a latin irodalomban ismert szállóigékhez (BI-177), s a Mátyás-elméledések népi szólásokban gazdag. Három közmondást idéz (BI-177–180).

A közmondások, szólások többségét az egyes szavakhoz kapcsolódóan megtaláljuk Beke József Zrínyi-szótárában is – az idegen nyelvűeket a kötet végén külön fejezetben (BJ).

A 2014. november 3-i Zrínyi-konferencián Voigt Vilmos Zrínyi Miklós, a költő – a két fülesbagoly és a folklór című előadásában is megemlítette a közmondásokat Zrínyi műveiben, és rámutatott a további kutatások szükségességére is (VV).

Heller Bernát közölte, hogy Zrínyi Miklós könyvtárában szépszámu – főleg latin – szólásgyűjtemény is olvasható volt (HB-26–27). A könyvtár legteljesebb ismertetése az 1991-ben megjelent *A Bibliotheca Zriniana története és állománya* című kötet (BZr). Eszerint megtalálható volt benne például a Dionysij Catonis disticha 1649-es kétnyelvű amszterdami kiadása (BZr-277/296), az *Aphorismi politici et militares ex diversis auctoribus Graecis et Latinis* Lambert Daneau-tól (Lugduni Batavorum, 1638) (BZr-225/187), a Bécsben 1657-ben kiadott *Fasciculus sententiarum ex scriptis diversorum authorum magnorum in otio afflictionum collectus a comite Adamo Forgach de Gyemes* (BZr-226/189), a Frankfurtban 1612-ben megjelent *Thesaurus adagiorum Gallico-Latinum redditorum* Philippe Garnier-től (BZr-309/367) és a *Nucleus emblematum selec-*

tissimorum, quae Itali vulgo impresas vocant, privata industria studio singulari, undique conquisitus, non paucis venustis inventionibus auctus, additis carminibus illustratus a Gabriele Rollenhagenio Magdeburgense. Ultrajecti, 1611 – Gabrielis Rollenhagii selectorum emblematum centuria secunda. Ultrajecti, 1613 (BZr-284/313).

Nem tartalmazta Baranyai Decsi Jánosnak Bártfán 1598-ban megjelent Adagiorum graeco–latino–ungaricorum (BD) című munkáját, de megvolt benne számos közmondás Szenczi Molnár Albert magyar–latin szótárának 1644-ben Frankfurtban megjelent kiadásából (SzM-3) (BZr-298–299/345). Megemlíthetjük, hogy másrészt a Szigeti veszedelem szerepelt Erdélyben Bod Péter könyvtárában (VZs-54).

A közmondások használatára serkentette Zrínyit Pázmány Péter munkássága is. Ő irányította a leendő hadvezér nevelését, és az ő környezetében élt egy ideig Nagyszombatban. Pázmány a prédikációiban és a vitairataiban is idéz közmondásokat. Két prédikációkötete, az 1636-ban kiadott A romai anyaszentegyháznak szokásából minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangeliumokról predikációk (BZr-407/596) és a Hodoegus. Igazsagra-vezerlő kalauz 1637-es kiadása (BZr-369/493) föllelhető volt Zrínyi könyvtárában is.

Ugyanott őrizték Enyedi György unitárius püspök Kolozsvárt 1619-ben kiadott Az Ó és Új Testamentum-beli helyeknek, melyekből az háromságról való tudománt szokták állatni, magyarázattyok című kötetét is (BZr-389/537). Markó Árpád megállapította, hogy Zrínyi „sokat tanult a harcias főpap magyar stílusából, de nem követte őt a vaskosabb kifejezések és szólásmódok terére” (MÁ-33). Voigt Vilmos előadásában leszögezte, hogy Zrínyi ismerte Balassi Bálint fajtalan és istenes verseit is, de ezek sem szolgáltak példaként számára (VV).

3. BEVEZETÉS

E munka célja a gróf Zrínyi Miklós műveiben található proverbiumanyag (a közmondások és szólások) feltárása és vizsgálata, különös tekintettel a magyar nyelvű adatokra. Zrínyi művei jórészt katonai vonatkozásúak, és fennmaradt leveleinek többsége is hivatalos levél, amelynek a címzettje a legtöbbször Batthyány Ádám Dunán inneni (érsekújvári) főkapitány, de jó néhány levelet írt a bécsi uralkodónak (I. Lipótnak), II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek és a horvát értelmiség körébe tartozó Rucsics János (Ivan Ručić) zágrábi alispánnak is. Ez a körülmény behatárolja a felmerülő témakörök és a velük kapcsolatos proverbiumok számát és stílusát is. Másrészt viszont felbukkannak a katonai tevékenységgel és a gazdálkodással kapcsolatos témák is. Ezek szövegkörnyezetükkel együtt kerülnek közlésre, s ebben fel vannak tüntetve a Zrínyi által gyakran egyidejűleg megadott hasonló, kiegészítő vagy olykor éppen ellentétes értelmű proverbiumok, szentenciák is.

A téma feldolgozása során kísérlet történt az egyes adatok időrendbe illesztésére a magyar proverbiumok sorában, másrészt európai elterjedésük feltárására, főleg közeli megfelelőiknek az angol, észt, lengyel, német és olasz nyelvben való kimutatására s adott esetben klasszikus forrásaik megnevezésére is.

A magyar adatokra vonatkozóan cél volt a Zrínyi előtti előfordulások kiderítése, valamint annak a feltárása, hogy a későbbi századokban ezek változatlanul vagy módosulva az általános proverbiumkincs részei maradtak-e, illetve a használatuk egyes nyelvjá-

rásokra szűkülte-e vagy feledésbe merültek, és adott esetben ugyanazon alapgondolat más formában él tovább. Zrínyi szívesen idéz a magyar szövegben latin szentenciákat, ezek egy része később – foltehetően más, korábbi és későbbi források hozzájárulásával – magyar közmondássá vált.

E munka kissé rövidített angol nyelvű kiadása megjelent Tavirában 2017-ben (PGY-8).

4. FORRÁSOK

A munka alapvető forrása a Kortárs Kiadónál 2003-ban, Kovács Sándor Iván szerkesztésében megjelent Zrínyi Miklós összes művei című kötet (ZÖ) volt. Ebben a magyar szövegekben szereplő latin nyelvű idézetek gyakran, a nem magyar nyelvű levelek pedig kizárólag magyar fordításban találhatók, így a latin szövegek a Zrínyi Miklós Katonai Kiadónál 1985-ben megjelent, Kovács Sándor Iván által sajtó alá rendezett Zrínyi Miklós prózai művei című kötetből (ZP) származnak. Ez a kötet leveleket nem tartalmaz, a latin nyelvű levelekből idézett szövegek forrása az összesen 320 (261 magyar, 50 latin, 6 olasz, 3 horvát) levelet néhány kivételtől eltekintve eredetiben is közlő, a Szépirodalmi Kiadónál 1958-ban megjelent Zrínyi Miklós összes művei 2. kötete (ZÖ-2) volt.

A Zrínyi könyvtárára vonatkozó adatok fő forrása az Argumentum és a Zrínyi Kiadónál 1991-ben, Klaniczay Tibor szerkesztésében megjelent A Bibliotheca Zriniana története és állománya című kötet (BZr). Az összehasonlításul közölt magyar nyelvjárási adatok főként Balogh Elemér göcseji (BE), Bura László szatmári (BL), Csúry Bálint szamosháti (CsB), Lábadi Károly drávaszögi (LK), Kálnásy Árpád debreceni (KÁ), Penavin Olga szlavóniai (PO) és Vöö Gabriella erdélyi gyűjtéséből (VG-1, VG-2) származnak.

JELEK ÉS RÖVIDÍTÉSEK

✧ = a példákat választja el egymástól

① = bibliográfiai utalás

☞ = legkorábbi irodalmi forrás(ok)

☞ = további forrás(ok)

(-) = feledésbe merült

* = egyedi, sem korább, sem később nem talált adat

/ = sormetszet

[...] = szövegkihagyás

'...' = a kifejezés magyar megfelelője

„...” = a kifejezés szó szerinti fordítása (ha nem idézet)

→ = utalás újabb forrásban való megjelenésre

2Móz = Mózes második könyve

af = aforizma

alanye. = alanyeset

Bken = Balatonkenese

Bszász = Beregszász

Csong = Csongrád

Deb = Debrecen

disk. = diskurzus

Drsz = Drávaszög

Dtúl = Dunántúl

e. = előtt

Eg = Eger

Erd = Erdély

eszközhat. e. = eszközhatározós eset

Göcs = Göcsej

Hmsz = Háromszék vármegye

Hódm = Hódmezővásárhely

jegyz. = jegyzet

k. = körül

Kisk = Kiskunhalas

KLat = középkori latin

Közm = közmondás

Kra = Kraszna

Kr. e. = Krisztus előtt

Kr. u. = Krisztus után

Lovp = Lovászpata

megj. = megjegyzés

Mih = Mihályi

Mol = Moldva

Mt = Máté evangéliuma

Orm = Ormánság

Péld = Példabeszédek könyve

Préd = Prédikátor könyve

r = rektó

Sárr = Sárrét

Sír = Sírak könyve

sz = szólas

sz. = század

Szam = Szamoshát

Szára = Szárazajta

Szat = Szatmár

Szeg = Szeged

Székf = Székelyföld

szerk. = szerkesztő

SZH = szóláshasonlat

Szla = Szlavónia

szláv = szláv rokonsággal rendelkező kifejezés

T = több európai nyelvben megtalálható

u. = után

ua. = ugyanaz

v = verző

v. = vagy

VB = Vizsolyi Biblia

vkiből = valakiből

vkinek = valakinek

vkít = valakit

vmiből = valamiből

vminek = valaminek

vmit = valamit

vö. = vesd össze